

Nyelvek és nyelvváltozatok térben és időben

*Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti
Kutatóközpont kutatásaiból IV.*

ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІСТИТУТ ІМ. Ф. РАКОЦІ ІІ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ІМ. АНТОНІЯ ГОДИНКИ

II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA
HODINKA ANTAL NYELVÉSZETI KUTATÓKÖZPONT

NYELVEK ÉS NYELVVÁLTOZATOK TÉRBEŒ ÉS IDŐBEŒ

Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti
Kutatóközpont kutatásaiból IV.

Szerkesztette:
Karmacsi Zoltán és Máté Réka

„RIK-U”
Ungvár, 2018

УДК: 81'27

A tanulmánygyűjteményben, a 2015-ben indult sorozat negyedik köteteként, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont munkatársainak egyéni kutatási projektjeiből született, valamint a műhelyhez egy-egy kutatási program révén kapcsolódó kutatók, doktoranduszok tanulmányai és recenziói kaptak helyet. A lektorált kiadványból tájékozódhatnak Ukrajna és a kárpátaljai magyarság két- és többnyelvűségi kérdéseiről, digitális nyelvhasználati szokásairól, az ukrainai nyelvi jogi helyzetről; magyar és ukrán lexikai kölcsönzésekről az ukrán és a magyar nyelvben; olvashatnak az idegen nyelvek oktatásának aktuális problémáiról, az anyanyelvhasználat megítéléséről. Továbbá betekintést nyerhetnek Kárpátalja nyelvi tájképének egy-egy szeletébe, a szovjet filmgyártás Kárpátalját érintő világába, a gyermekirodalom idegen nyelv oktatásában betöltött szerepébe és a magyar nyelvhasználók aktuális helyzetébe is.

A kötet megjelenését támogatta:

Borítóterv: Márku Anita

Lektorálta:

Dr. Bárány Béla

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Dr. Tódor Erika Mária

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar

Dr. habil. Vančóné Kremmer Ildikó

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara

Dr. habil. Zoltán András, DSc.

ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet

ISBN 978-617-7404-84-1

© A szerzők, 2018

© A szerkesztők, 2018

Tartalom

Előszó	7
---------------------	---

Csernicskó István: <i>Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásai és a nyelvi jogok</i>	11
--	----

Nyelvhasználat, dialektológia, nyelvoktatás

Kontra Miklós: <i>Milyen helyzetben vannak a magyar nyelvhasználók?</i>	37
---	----

Máté Réka: <i>„Ha az oroszajkú az ukránul beszélő magyart gond nélkül megérti, onnantól bármi lehetséges...” Egy nyelvtanuló nem mindennapi(?) története</i>	49
--	----

Dudics Lakatos Katalin: <i>„A szomszéd település beszédstílusa nem olyan fejlett, mint a miénk...” Kárpátaljai falusi és városi fiatalok környezetük nyelvhasználatáról</i>	59
---	----

Karmacs Zoltán: <i>Látható és érthető kétnyelvűség a magyar-szlovák határ két oldalán</i>	69
---	----

Márku Anita: <i>Transcarpathian Hungarians as new speakers in the social network</i>	86
--	----

Kész Réka – Márku Anita: <i>Párhuzamok a feliratos falvédők és az internetes mémek között</i>	94
---	----

Марку Анита – Черничко Степан: <i>Соціо- й психолінгвістичні аспекти дослідження переключення кодів угорців Закарпаття</i>	118
--	-----

Bárány Erzsébet: <i>Bonkáló Sándor – az ukrán nyelv kutatója, dialektológus, néprajzkutató</i>	122
--	-----

Gazdag Vilmos: <i>A kárpátaljai magyar nyelvjárások keleti szláv kölcsönszavainak szemantikai változásairól</i>	132
---	-----

Husztai Ilona: <i>Oly nehéz tanárrá lenni! A mentorok szerepe a tanárrá válási folyamat kezdetén</i>	139
--	-----

Nagy-Kolozsvári Enikő: <i>Gyermekirodalom, egy régi-új módszer az idegennyelv-oktatásban</i>	156
--	-----

Nyelvi tájkép és társadalmi folyamatok

Tóth Enikő: <i>Egy beregszászi járási település, Csoma nyelvi tájképe</i>	165
---	-----

Karmacs Zoltán: <i>Kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák nyelvi tájképe</i>	174
--	-----

Hires László Kornélia: <i>Nyelvi tájkép változása Beregszászon</i>	183
--	-----

Fedinec Csilla: <i>Jelenetek Kárpátalja és a szovjet filmgyártás történetéből</i>	197
---	-----

Recenziók

Мельник Світлана, Черничко Степан: <i>Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації</i> (Барань Єлизавета)	211
Сабадош І. В., Миголинець О. М., Пискач О. Д. (упор.) <i>Закарпатський діалект. Бібліографічний покажчик</i> (Барань Єлизавета)	214
Simone E. Pfenninger – Judit Navracsics (eds.): <i>Future Research Directions for Applied Linguistics</i> (Gabriella Mádi)	219
Marián Sloboda, Petteri Laihonen, Anastassia Zabrodszkaja (eds): <i>Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries (Two Decades after the Regime Change)</i> (Réka Máté)	221
A kötet szerzői	225

Fedinec Csilla

Jelenetek Kárpátalja és a szovjet filmgyártás történetéből

Kárpátalja az 1930-as évek óta kedvelt helyszíne a filmforgatásoknak. Több mint száz olyan alkotást ismerünk, melyeket a vidéken forgattak, vagy tartalmukban is a vidékhez kapcsolódnak. A tanulmányban a szovjet időszak alkotásait vesszük sorra, kitekintéssel a nyelvi érdekességekre is.

Kulcsszavak: Kárpátalja, szovjet film

Transcarpathia has been a popular venue for film shooting since the 1930s. We know more than a hundred works that have been shot in the region or are related to the countryside. The study examines the films of the Soviet period, with a look at the linguistic curiosities.

Keywords: Transcarpathia, Cinema of the Soviet Union

1. A Lumière-testvérek nagy találmánya, a mozgókép rögzítésére és kivetítésére alkalmas kinematográf, amit 1895-ben Párizsban mutattak be először, 1896-ban már rögzítette II. Miklós orosz cár koronázását. Pár évvel később az oroszországi játékfilmgyártás is beindult. A film, a látvány, a propaganda lehetősége alkalmassá tette az eszközt arra, hogy a Szovjetunióban is nagy karriert fusson be. Az 1920-as évek még a néma filmek korszaka volt. Ennek az időszaknak emblematisztikus alkotása a világhíressé vált *Potyomkin páncélos* Szergej Eisenstein rendezésében. 1931-ben mutatták be az első szovjet hangosfilmet, Nyikolaj Ekk rendezésében *Út az életbe* címmel. A második világháború után Kárpátalja is felkerült a szovjet filmes térképre.¹

A Moszfilm és a Lenfilm, a két legnagyobb szovjet filmstúdió mellett számos egyéb filmstúdió állt rendelkezésre, többek között Ukrajnában a Dovzsenko. Az egyes tagköztársaságokban gyártott filmek is bekerültek a nagy szovjet kalapba, többnyire orosz nyelvűek voltak, s nagyon ritkán forgattak saját nyelvükön. A szovjet életmódot, termelést demonstráló filmek és persze a háborús filmek domináltak, néhány nagy klasszikus alkotással, melyeket rendszeresen újra és újra bemutattak a televízióban is. A moziban ugyan láthatott a közönség külföldi filmeket, de a televízióban szinte soha. Oscar-díjat kétszer kapott szovjet film: Szergej Bondarcsuk *Háborús és békéje* (1968), valamint Vlagyimir Menysov *Moszkva nem hisz a könnyeknek* (1981) című mozija.

A szovjet időszakban közel negyven mozi- és tévéfilmet forgattak Kárpátalján olyan stúdiók, mint a Moszfilm, a Lenfilm, a Moldovafilm, a Dovzsenko, a Szverdlovszk, a Gorkij, az Ukrtelevfilm. Ezek között három külföldi koprodukciós film volt, az olasz Dino de Laurentiis Cinematografica és a Moszfilm által gyártott 1970-es *Waterloo* Szergej

---

¹ Összefoglalóban: Уманський, Олексій: *Небо, гори і кіно, 2010*. <https://vimeo.com/19698362> (2017-06-01); Шаңдор, Федір: *Фільми які знімали в Закарпатті (на допомогу туристам-кіноманам)*. <http://www.kolyba.org.ua/http-www-kolyba-org-ua-unikalne-zakarpattja-vidomi-zhinki/16914-filmi-jaki-znimali-v-zakarpatti-na-dopomogu-turistamkinomanam> (2017-06-01); Романюк, Лариса: *За часів СРСР із Закарпаття не вилітали зірки і режисери радянського кіно*. <http://ua-reporter.com/print/63925> (2017-06-01) stb.

Bondarcsuk rendezésében,² a jugoszláv Filmski Studio Titograd és a Moszfilm által megvalósított 1974-es *Egyetlen út* Vlagyimir Pavlovics rendezésében,³ valamint 1963-ban a Moszfilm és a Magyar Televízió ifjúsági filmje *Elveszett nyár* címmel, Rolan Bikov és Nyikita Orlov munkája.⁴

Részben itt forgatták a világ filmtörténetének egyik legnagyobb költségvetésű alkotását az 1961–1967 között készült, 1969-ben a legjobb külföldi film kategóriában Oscar-díjjal jutalmazott négyrészes történelmi filmeposzt *Háború és béke* címmel Lev Tolsztoj azonos című halhatatlan regényéből, Szergej Bondarcsuk rendezésében.⁵ Bondarcsuk nemcsak rendezte a filmet, de az egyik főszerepet is eljátszotta, ő volt Pier Bezuhov gróf, Andrej Bolkonszkijt pedig Vjacseszlav Tyihonov, azaz *A Tavasz 17 pillanata* című híres szovjet kémfilm-sorozatban „Stirlitz” szerepét játszó színész személyesítette meg.

A teljes feledésbe ment 40-es, 50-es, 60-as éveket alább részletesebben felidézzük, a Brezsnyev-korból pedig két emblemikus alkotást emelünk ki.

2. Tudomásunk szerint a legelső Kárpátalján forgatott szovjet mozi 1949-ben a *Sztálingrádi csata* című film volt.⁶ Vlagyimir Petrov kétrészes játékfilmjét a Moszfilm Stúdió jegyzi. A kárpátaljai forgatási helyszín Ungvár, valamint Gerény település volt (1970 óta Ungvárhoz tartozik). A filmből 1960-ban kivágtak néhány jelenetet, melyekben Lavrentyij Berija, a szovjet titkosszolgálat hírhedt vezetője személyesen megjelent.

1950-ben a Moszfilmnél készült a *Vesztesek összeesküvése*.⁷ Az Ungvár szomszédságában, Ókemencén és Nevickén forgatott alkotás igazi kémtörténet. Valahol egy kelet-európai országban, amelyet a szovjet hadsereg szabadított fel a „fasiszta” megszállás alól, az amerikai nagykövét összeesküvést szervez, hogy az országot az imperialisták kezére játsszák, azonban az összeesküvők lelepleződnek, a hatalom a kommunistáké, a háttérben a nagy Sztálin támogatásával. A nevenséges dramaturgiájú „politikai comics”⁸ rendezője az a Mihail Kalatozov, aki néhány évvel később Cannes-ban jutalmazott művet alkotott az 1957-es *Szállnak a darvak* című nagy humanista filmmel.

A Dovzsenko Filmstúdióból került ki Nyikolaj Kraszij *Kék sziklák völgye* című 1956-os filmje.⁹ „Kárpátok... Hegyek és völgyek megismételhetetlen szépségű vidéke... Mennyi itt a romantika! Mennyi csodás legenda szövődött itt a favágókról, az olajmunkásokról, akik

² *Ватерлоо*. Szereplők: Rod Steiger, Christopher Plummer, Orson Welles, Virginia McKenna, Ian Ogilvy. *Советские художественные фильмы. Аннотированный каталог*. Том 2. Звуковые фильмы (1930–1957 гг.). Москва: Искусство, 1961.

³ Супруненко, Олег: Володимир Висоцький: факти та міфи „закарпатського періоду”. *Закарпаття онлайн*, 6 септя 2010 р. <http://zakarpattya.net.ua/News/71051-Volodymyr-Vysotskyi-fakty-ta-mify-zakarpatskoho-periodu-FOTO> (2017-09-06)

⁴ A magyar szinkron 1965-ben készült el. <http://iszdb.hu/?szinkron=9999> (2017-09-06)

⁵ *Война и мир*. Szereplők: Ljudmila Szaveljeva, Szergej Bondarcsuk, Vjacseszlav Tyihonov, Oleg Tabakov, Anasztaszija Vertyinszkaja. *Советские художественные фильмы. Аннотированный каталог*. Том 2.

⁶ *Сталинградская битва*. Szereplők: Vlagyimir Petrov, Alekszej Gyikij, Makszim Strauh, Jurij Tolubejev. Uo.

⁷ *Заговор обречённых*. Szereplők: Ljudmila Szkopina, Pavel Kadocsnyikov, Vlagyimir Druzsnnyikov, Borisz Szitko. Uo.

⁸ Федоров, Александр: *Трансформации образа России на западном экране: от эпохи идеологической конфронтации (1946–1991) до современного этапа (1992–2010)*. Москва: Информация для всех, 2010. 19.

⁹ *Долина синих скал*. Szereplők: Andrej Szova, Anatolij Verbickij, Nyikolaj Pismanov, Pavel Uszovniczenko. *Советские художественные фильмы*. Том 2.

ezen a vidéken élnek.”¹⁰ A főhős, Vaszilij Ruban geológiából szerez egyetemi diplomát, és Kárpátaljára irányítják dolgozni. A lelkes, romantikus ábrándokkal tele fiatalembernek rá kell ébrednie, hogy a valóság korántsem olyan napfényes, mint képzelte. Olajat keres a Kárpátok hegyeiben, s hiába gyözködi egy öreg mérnök, hogy hiába teszi, Vaszilij – természetesen – nem adja fel. A forgatás helyszíne volt Beregvár is. Érdekessége a filmnek, hogy számos népdalbetét színesíti, melyek eredeti, ukrán nyelvűek az orosz nyelvű filmben.

Kaland, szerelem, kémkedés a témája a *Tisza fölött* című filmnek, mely 1958-ban készült a Moszfilm Stúdióban, rendezője Dmitrij Vasziljev. A film eredeti címében¹¹ a Tisza két sz-szel szerepel, noha oroszul is egy sz-szel lenne a helyes. A történet 1951-ben játszódik. Ivan Belograj, a háborús hős Kárpátaljára utazik a menyasszonyához, Szimák Terézhez. Útközben meggyilkolják, hogy átvehesse a helyét az a külföldi kém, akinek a feladata, hogy felrobbantsa a Tiszán átívelő vasúti hidat annak a falunak a közelében, ahol Teréz lakik. A kém terve – természetesen – nem sikerül, elfogják a határőrök. A filmben Teréz falujának neve – Javor. A szovjet időkben a magyar határ menti Eszeny település neve volt Javorove. A filmben szereplő település valójában Csap városa. A forgatási helyszínek Csap, Nagyszőlős, Királyháza, Felsőszinevér. Ez volt az első film, ahová szereplőnek jelentkezett Vlagyimir Viszockij, az 1960–70-es évek legendás színházi és moziszínésze, énekes-előadóművésze. Azonban Viszockijt itt még kiszórták a válogatáson, a filmben nem szerepelt.

Nyikolaj Kraszij és Jurij Liszenko közös alkotása, a *Vihar a mezők fölött*.¹² A Dovzsenko Filmstúdióból került ki 1958-ban, a filmforgatás helyszíne Nagyszőlős volt. Az ukrán falu története elevenedik meg, az átmenet története, hogyan alakul ki a szocialista falu. Egy asszony, Szofja szemén keresztül követhetjük az eseményeket, akit fivérei arra kényszerítenek, hogy menjen feleségül egy gazdag kereskedőhöz. Férje halála után gazdag özvegy válik belőle akkorra, amikor hazatér a faluba egykori szerelme, Jakov. Szegény ember létére Jakov nem akar feleségül venni egy gazdag nőt. Kimegy a frontra, ahol találkozik a forradalmi eszmével, s az asszony helyett a forradalom válik az új szerelmévé. A film az örök kérdést feszegeti: fel lehet-e adni a szerelmet bármilyen eszme érdekében.

1959-ben a Dovzsenko Filmstúdióban készül Viktor Ivcsenko filmje, az *Ivanna*.¹³ A hruscsovi időkben igen felkapott antiklerikális témájú alkotások sorába tartozó, részben Munkácson forgatott műben a második világháború idején Ivannát származása miatt – az apja pap – nem akarják felvenni a lemergi egyetemre, aki Andrej Septickij metropolitához fordul segítségért. Az ukrán görög katolikus egyház feje – tényleges történelmi személyiség – azt javasolja a fiatal lánynak, hogy vonuljon kolostorba. Ivanna azonban, látva a megszállók gyalázatos tetteit, beáll partizánnak, a film végén pedig a német katonák elfogják, megkínózzák és kivégzik.

Emlékezetes alkotás a Gorkij Filmstúdió terméke, a *Gyima Gorin karrierje* 1961-ből Frunze Dovljatyan és Lev Mirszkij rendezésében.¹⁴ A vígjáték főszereplője Gyima Gorin egy

¹⁰ Новые фильмы: «Долина синих скал», «Кровавый рассвет». *Советский Экран*, 1957, №2.

¹¹ *Над Тиссой*. Szereplők: Andrej Goncsarov, Vlagyimir Guszev, Dmitrij Dubov, Valentyin Zubkov. *Советские художественные фильмы*. Том 2.

¹² *Гроза над полями*. Szereplők: Dzidra Rittenbergs, Genrih Osztasevszkij, Nyikita Ilcsenko, Ljubov Komareckaja. Uo.

¹³ *Иванна*. Szereplők: Inna Burduczenko, Anatolij Motornij, Dena Kruk, Pjotr Vekszljarov. Uo.

¹⁴ *Карьера Димы Горина*. Szereplők: Tatyjana Konyuhova, Alekszandr Gyemjanyenko, Vlagyimir Szeleznyov, Vlagyimir Viszockij. Uo.

moszkvai takarékiók vezetője, aki tévedésből az egyik kliensnek túl sok pénzt ad ki a pénztárból. Hogy jóvátegye a bűnét, a tajgába megy dolgozni, ahol új életet és szerelmet talál. A filmet részben Ungváron, illetve a Kárpátokban forgatták. A Kárpátok volt a szibériai „tajga”, ahol éppen villanyvezetékeket építettek, akárcsak a filmbeli tajgában. A legnagyobb nevezetessége a filmnek, hogy ebben kapott először (komoly¹⁵) filmszerepet a legenda, Vlagyimir Viszockij. A kárpátaljai forgatáson is részt vett, szabadidejében pedig ellátogatott Csapra és Munkácsra. Viszockij számára nem volt ismeretlen a vidék, gyerekként az 1950-es években többször töltötte a nyarat Munkácson, katonatiszt nagybátyjánál, akit 1951-ben helyeztek ide.¹⁶

1962-ben készült Rahó közelében, Kaszómezőn Jevgenyij Bruncsugin és Anatolij Bukovszkij *Jó emberek között* című mozija.¹⁷ A második világháború idején a kitelepítés során egy kislány elkeveredik az édesanyjától. Rátalál egy szívbeteg asszony, aki nagy szeretetben neveli, közben az édesanyja sem adja fel a keresését. Ugyancsak háborús film az 1964-es *Pacsirta* Nyikita Kurihin és Leonyid Menaker rendezésében.¹⁸ A Lenfilm által jegyzett alkotásban egy francia és néhány vörös katona megszökik a koncentrációs táborból, s a menekülés során számos kalandban van részük. A forgatás egyik helyszíne Munkács volt.

Kis magyar színpolt az időszakból, hogy 1963-ban a Moszfilm a Magyar Televízió közreműködésével többek között Ungvár és (Nagy)Berezna környékén forgatta Rolan Bikov és Nyikita Orlov ifjúsági filmjét *Elveszett nyár* címmel.¹⁹ A filmben felismerhetők Ungvár festői utcái és az Uzsoki-hágó.

Mihajlo Kocjubinszkij azonos című műve alapján a Dovzsenko Filmstúdióban készült 1964-ben a Szergej Paradzsanov rendezte *Elfelejtett ősök árnnyai* című film, amely végre ukrán nyelvű volt.²⁰ A szigorú törvények szerint élő verhovinai falu belső világa elevenedik meg a vásznon. A filmet eredeti helyszíneken, egy verhovinai hucul faluban forgatták, Ungvárról nézve a hegyek túloldalán. Az alkotás kárpátaljai vonatkozása, hogy Paradzsanov a forgatókönyvet együtt írta Ivan Csendej kárpátaljai íróval. A munka során Csendejék ungvári otthonában lakott, az író dolgozószobájában aludt, és ironikusan jegyezte meg, hogy őt senki nem vádolhatja ukrán nacionalizmussal, merthogy örmény származású. Csendej nevét azonban a stáblistán tilos volt feltüntetni. Az író t ugyanis munkássága során többször betiltották.²¹

¹⁵ Az 1959-es *Kortársakban* (*Сверстниці*) is megjelent egy lélegzetvételnyi időre, amíg kimondott összesen két szót. Цыбульський, Марк: Висоцький і Закарпаття – до 70-річчя з дня народження поета. *Закарпаття онлайн*, 9 липня 2008 р. <http://zakarpattia.net.ua/News/24421-Vysotskyi-i-Zakarpattia---do-70-richchia-z-dnia-narodzhenia-poeta> (2017-09-06)

¹⁶ Дочинець, Мирослав: Українські сліди Висоцького. *Срібна Земля – Фест*, 6–12 квітня 2006 р.; Супруненко, і. м.

¹⁷ *Среди добрых людей*. Szereplők: Vera Mareckaja, Szofja Pavlova, Irina Micik, Jurij Leontyev. *Советские художественные фильмы*. Том 2.

¹⁸ *Жаворонок*. Szereplők: Vjacseszlav Gurenkov, Gennagyij Juhtyin, Valentins Skulme. Uo.

¹⁹ *Пропало лето*. Szereplők: Vlagyimir Jevsztafjev, Szergej Gudko, Mihail Pugovkin, Zoja Fjodorova. Uo.

²⁰ *Тіні забутих предків*. Szereplők: Ivan Mikolajcsuk, Larisza Kadocsnikova, Tatyjana Besztajeva. Uo.

²¹ Грицищук, Тетяна: «Параджанов учив мене робити голубці з виноградного листя». *Gazeta.ua*, 2 березня 2012 р. http://gazeta.ua/articles/people-newspaper/_paradzhanov-uchiv-mene-robity-golubci-z-vinogradnogo-listya/425142 (2017-09-06)

3. Stirlitz – emelje fel a kezét, akinek ez a név nem mond semmit. De azt biztosan kevesebben tudják, hogy Stirlitz többek között járt Kárpátalján és megvédte a magyarországi magyarokat a kivándorlástól.

A forgatás 1971-ben és 1972-ben zajlott Berlinben, Rigában, Tbiliszipben, Borzsomiban, Moszkvában és a Munkács melletti Beregszentmiklóson. A kárpátaljai forgatási helyszín a filmben a beregvári Schönborn-vadászkastély egyik terme impozáns falépcsővel, régi díszes kandallóval, szarvasagancsokból készült csillárral.²²

A bemutatót eredetileg 1973 májusára, a Németország felett aratott győzelem napjához tervezték igazítani. Azonban Leonid Brezsnyev szovjet pártfőtitkár épp akkoriban látogatott az NSZK-ba – a szovjet–német háborút felelevenítő film bemutatójának időzítése tehát igazán illetlen lett volna. Így a tizenkét részes filmsorozatot csak 1973 augusztusában adták le a szovjet televízió egyes csatornáján. A sorozat elképesztően népszerű lett. Adásidőben kiürültek az utcák, az akkori rendőrségi statisztika szerint abban a hónapban sokkal kevesebb bűncselekményt követtek el, a gyerekek elkezdtek kémet játszani, a férfiak jelentősen fűjták a füstöt cigarettázás közben, a nők pedig az újságosbódében mindent felvásároltak, amin rajta volt Stirlitz, a szovjet szuperkém fényképe. Maga Brezsnyev is a tévé előtt ülve követte az epizódokat, s annyira a film hatása alá került, hogy azonnal ki akarta tüntetni Stirlitzet, s nagyon csalódott volt, amikor közölték vele, hogy a szovjet James Bond csupán kitalált figura.²³

A sorozatot bemutatták a szocialista országokban is. Egy szovjet tévés mogul Magyarországon járt, s a határon feltette az egyik határőrnek a kérdést: „Az önök állampolgárai történetesen nem futnak el a jobbsorsú szomszédos Ausztriába?” Erre azt a választ kapta, hogy: „Jelenleg éppen nem. Mert éppen most nézik a tévében a maguk Stirlitzét.”²⁴

A filmsorozat az író, forgatókönyvíró Julian Szemjonov azonos című regényéből készült.²⁵ Szemjonov a forgatókönyvet már odaadta a Lenfilm Stúdióknak, amikor jelentkezett nála a későbbi rendező, Tatyjana Lioznova. Lioznova végül mégis megkapta a forgatókönyvet, amivel fölöttébb elégedetlen volt, úgy érezte a szerző épp azt hagyta ki belőle, ami a regényben annyira megtetszett neki. Szemjonov szabadkezet adott az átdolgozásra, de a stáblistában egyedüli forgatókönyvíróként szerepelt.

A film²⁶ alapötörténete egyszerű. A fő helyszín Berlin, a cselekmény nem sokkal a város ostroma előtt, 1945. február 12. és március 24. között játszódik. A történések órához, perchez kötöttek, folyamatosan tájékoztatva vagyunk az időről. A főhős Makszim Makszimovics Iszajev szovjet felderítő ezredes, aki mint Max Otto von Stirlitz SS-Standartenführer több, mint húsz éve dolgozik beépített ügynökként a német hírszerzés és elhárítás központjában. A film cselekményének időpontjában Stirlitz feladata, hogy kiderítse, ki az a német birodalmi vezető, aki a Nyugattal megpróbál különbékét kötni. Megindul

²² Дворец Шенборнов. <http://otdyhaem.com.ua/zakarpatskaja/chinadiovo/dvorec-shenbornov.html> (2017-09-06)

²³ Панченко, Алекс – Денежка, Олег – Деркачев, Артем: 17 мгновений и 35 лет: фильм о Штирлице празднует юбилей. *Сегодня.ua*, 8 августа 2008 г. <http://www.webcitation.org/6HefiRp0B> (2017-09-06)

²⁴ Раззаков, Федор – Глоба, Павел: *Знаменитые Водолеи*. Москва: Эксмо, 2011. 163.

²⁵ A regény először 1970-ben jelent meg (*Семнадцать мгновений весны*. Роман. М., 1970). Ez Julian Szemjonov *Максим Максимович Исаев (Штирлиц). Политические хроники* [Makszim Makszimovics Iszajev (Stirlitz). Politikai krónikák] c. 18 részes regényfolyamának 8. kötete.

²⁶ *Семнадцать мгновений весны*. <http://mgnoveniya.ru/> (2017-09-06)

a versenyfutás: ő jön rá először, hogy ki az embere, vagy őt leleplezik le hamarabb, a dokumentumfilm-részletekből pedig a front közeledtéről értesülünk, ebből a szempontból is szorít tehát az idő.

A negyvenes évei közepén járó Lioznova nagyot alkotott. A film ma sem poros, ugyanolyan nézhető, magával ragadó, mint évtizedekkel ezelőtt volt. Nem foglalkozunk most azzal, hogy vajon a KGB rendelte-e meg a filmet, az író maga KGB-ügynök volt-e, vagy hogy mennyi köze van a filmnek a történelmi hitelességhez. Bár a filmben megszemélyesítenek a valóságban is létező személyeket, magának a cselekménynek a történelemhez nem sok köze van – a történelmet a bevágott korabeli dokumentumfilm-részletek képviselik –, ráadásul a fekete-fehér alkotás hemzseg a filmes bakiktól (nincsenek rendben a német egyenruhák, hetvenes évekbeli falióra lóg a falon stb.), ám ezek a körülmények teljesen mellékesek a film sikere szempontjából. Mikael Tariverdiev, az örmény származású zeneszerző mind a tizenkét részhez külön dalt írt Robert Rozsgyesztvenszkij szövegére, azonban a rendező ezekből csak kettőt használt fel. A dalokat a filmben az időszakban Magyarországon is ismert táncdalénekes, Joszif Kobzon, „az orosz Sinatra” adja elő.²⁷ Gyakorlatilag végig ugyanaz a zenei aláfestés, kivéve, amikor a rádióból, a filmhíradóból, a kávézóban stb. hallunk zenei betéteket. Az ember azt gondolná, hogy ez halálosan idegesítő lehet. Pedig nem.

A főhős alakja zseniálisan kitalált. Gondolatait tömondatokban mondja alá a narrátor monoton hangon. Tehát mindig pontosan tudjuk, mire gondol éppen Stirlitz. Ő maga is tömondatokban beszél, mindig nagyon pontosan és találóan fogalmaz. Mindig kifogástalan a megjelenése, tökéletesen jólfésült. Házon kívül egyenruhában vagy öltönyben, fogadáson szmokingban, az otthonában ing fölé vett kardigánban vagy pulóverben látjuk. Az arckifejezése rezenéstelen, mindig egyazon kifejezés ül rajta – mély gondolatokba révedés, állandó összpontosítástól feszült arcvonások, hűvös nyugalom. Fokozzák a hatást a mindig enyhén karikás szemek, bevésődött redő a szemöldökök között, a keskeny ajkak, szomorkás, révedező, mégis barátságos tekintet. Cigarettazás közben is mélyen gondolkodik. Intellektuális dohányzás ez. A hallgatása is mélyen intellektuális.

A főhős, Stirlitz mindig egyedül van, nincsenek férfi mivoltából következő vágyai, gondolatai, nincsenek körülötte se vágykeltő nők, se hullahegyek. A szovjet kitartás igazi jelképe, hogy a feleségét csak egyszer látja, akkor is messziről, az Elefánt kávézóban megszervezett találkozó alkalmával. Szóval nem egy James Bond. És mégis.

Az ekkor negyvenes éveiben járó Vjacseszlav Tyihonovhoz tökéletesen illett a szerep. Jelölt volt Innokentyij Szmoktunovszkij is, ő azonban nem vállalta a hosszú forgatási idő miatt. Szmoktunovszkij ekkor már híres színész volt a sokkal kevésbé ismert Tyihonovval szemben. Tyihonov visszaemlékezése szerint a felkérésben nem volt semmi különös, mindennapos színészi munka. „Stirlitz alakját le kellett szállítanom a földre, el kellett hagynom az emberfelettség sallangját, ami dőlt a kémfilmekből.”²⁸

²⁷ A film magyar szinkronja 1974-ben készült el. Tyihonov magyar hangja Bitskey Tibor.

²⁸ Раззаков, Федор: *Досье на звезд: правда, домыслы, сенсации. Кумиры всех поколений*. Москва: Эксмо-Пресс, 1988. 34.

Tyhonov megformálásában Stirlitz nem egyszerűen hőssé vált, hanem népi hőssé, a szovjet viccek legkedveltebb alakjai, Csapajev (és Petyka), Vovocska és a csukcok mellé emelkedett. A Stirlitz-viccekben a poén Stirlitz alakjának karakteres vonásaira épül: keveset beszél, de mindig találóan, egy narrátortól folyamatosan halljuk, mire is gondol éppen stb. „Stirlitz kinyitja az ajtót. Világosság. Becsukja az ajtót. Sötétség. Kinyitja az ajtót. Világosság. Becsukja az ajtót. Sötétség. – Hűtőszekrény – gondolta Stirlitz.” „– Jó reggelt, Herr Stirlitz! – mondta Müller. – Igazán szép napunk van ma, nemde? – Jó reggelt, Herr Müller! – mondta Stirlitz. – De, valóban szép napunk van. Már megint túl sokat beszéltem – tette hozzá magában.”²⁹ „Stirlitzet megállítják a határnál: – Mivel tudja azt bizonyítani, hogy maga az? – kérdi tőle a vámos. Stirlitz elővesz egy tükröt, belenéz: – Igen, én vagyok...” „16.35 perc: Stirlitz kilépett a Gestapo épületéből. – Daszvidanyja! – vetette oda az őrnek. Stirlitz rögtön tudta, hogy hibázott.”³⁰

A filmben elhangzó egyes mondatok, jelenetek is széltében idézetekké váltak, klasszikus mondatokká, melyeket illetett felismerni, honnan valók – valahogy úgy, ahogy mi magyarok idézgetjük *A tanú* (Bacsó Péter, 1969) mondatait, párbeszédeit.

2008–2009-ben az oroszok digitálisan felújították, kiszínezték az eredetileg fekete-fehér filmet, a több mint egy órás részeket kb. ötven percesekre rövidítették. Az új változatot 2009 májusában tűzte műsorára a Russia.tv csatorna.³¹ A kézzel kiszínezett változatot vagy szerették az emberek, vagy nem, de az ukrán szinkronizált változatot, amit 2008 májusában mutattak be a TV1 csatornán, inkább nem, pontosabban az emberek „kiröhögtek” a közszájon forgó tézismondatok ukránosított változatát. Elismert szakemberek dolgoztak rajta, a fordítást Leszja Movcsun készítette, a szinkronrendező pedig Jevhen Malucha volt. Nem is a fordítással volt a gond. A néplélek birkózott meg nehezen azzal, amit így foglalhatunk össze: az orosz kém Stirlitzről kiderült, hogy nem csak németül tudott beszélni, hanem ukránul is rozmovljalni.³²

4. A szovjet mozitörténet nagy pillanata volt, amikor először lehetett látni meztelen női felsőtestet, mégpedig egy olyan filmben, amelyet Kárpátalján forgattak. A főhősnő főként arra emlékezett a forgatásból, hogy állandóan por, forróság és cigányok vették körül.

Emlékezetes film cigány szereplőkkel – talán nem tévedünk abban, hogy a többségnek elsősre Emir Kusturica ugrik be. Az 1988-as *Cigányok ideje* és az 1998-as *Macska-jaj* is nagy karriert futott be, talán nincs is olyan kortárs filmrajongó, aki ne látta volna ezeket, ne emlékezne rájuk ma is. A vándorcigányok harsány, izgató, rejtélyes, felfoghatatlan és borzongató világát nem a szerb rendező álmodta először vászonra, megelőzte többek között egy moldáv származású filmrendező, Emil Lotjanu 1975-ben forgatott, és 1976-ban bemutatott filmjével. Lotjanu egy besszarábiai faluban született 1936-ban, Moszkvában halt meg 2003-ban,³³ őt tartották a szovjet romantikus film utolsó képviselőjének.³⁴ Az 1970–80-as években számos szovjet nagyjátékfilmet rendezett, közte a legnagyobb sikert

²⁹ Az internet ma is hemzseg a Stirlitz-viccektől. A fentiek a következő helyről idézve (l. a kommenteket): A Vörös Hadsereg legjobb kémje. http://oroszsorszag.blog.hu/2008/12/25/a_voros_hadsereg_legjobb_kemje (2016-07-01)

³⁰ Stirlitz visszatér, és tudja. *Origo*, 2006.09.22. <http://www.origo.hu/teve/20060919stirlitz.html?pldx=2> (2016-07-01)

³¹ Цветная премьера Семнадцати мгновений весны – на телеканале «Россия». *Vesti.Ru*, 30 апреля 2009. <http://www.vesti.ru/doc.html?id=281271&cid=1> (2016-07-01)

³² Панченко et al.: 17 мгновений и 35 лет..., i. m.

³³ Лотяну, Эмиль. <http://www.kino-teatr.ru/kino/director/post/18787/bio/> (2017-09-06)

³⁴ Последний романтик советского кино Эмиль Лотяну. <http://1001material.ru/21563.html> (2017-09-06)

hozó *A cigánytábor az égbe megy* címűt.³⁵ Akkor pörgős, látványos, magával ragadó volt, a szovjet filmművészetben szokatlan és egyedülálló. Mai szemmel végignézve kicsit vontatott, de a végtelenség érzése és az izzó feszültség ma is átjön a filmkockákon.³⁶

Lotjanu nem csak rendezte a filmet, de ő maga írta a 101 perces alkotás forgatókönyvét is Makszim Gorkij korai elbeszélései, elsősorban a *Makar Csudra* alapján. A Bukovinában játszódó történetben a címszereplő, „a vén cigány” meséli el Lojko Zobar „egy fiatal cigány” –, akit jól ismert „egész Magyarország, Csehország, Szlavónia és minden ország a tenger környékén” – és Radda – Danilo, „a katona, aki Kossuth seregében harcolt” gyönyörű lánya – megalkuvást nem ismerő, egymást felemészítő szerelmét.³⁷ Lotjanu filmje a besszarábiai sátoros cigányok életét mutatja be, azonban akárhogy is nézzük, sokszor támadhat az az érzésünk, hogy a helyszín nem csak a forgatás tényleges helyszíne miatt a Kárpátok másik oldala, nekünk Kárpátalja, az Osztrák–Magyar Monarchia szélén, a 20. század legelején. A film első kockáiban a stáblista egyik háttérképe a császári címer, a kakastollas csendőrök razziája során pedig valamelyik szekérről előkerül egy Ferenc József portré, a háttérben megszólal az egyik cigány, hogy ne bántsák a császárt. A cselekmény pontos időpontját onnan tudjuk, hogy az egyik jelenetben a katonák az új évszázadra koccintanak.

A két főhős, a nőcsábász és lótolvaj bátor legény Lojko Zobar és a szépséges és büszke, feketeszemű cigánylány Rada, akik menthetetlenül egymásba szeretnek. Azonban mindketten úgy vélik, hogy a családi élet korlátozná őket természetes szabadságukban. „Ne imádd a pénzt – mert megcsal. Ne imádd a nőt – mert megcsal. A legrészegetőbb ital a szabadság.” „Mindenben csalódsz. Csak a szabadságban nem.” Hiába figyelmeztetik a barátok Lojkót, hogy Rada³⁸ boszorkány, s nem egy férfiszívet összetört már, a szilaj cigány elfelejtette a barátokat, a lovakat, a szabadságot, régi kedvesét, a szőke falusi lányt, Juliskát. Radába beleszeretett a helyi földesúr, Szilágyi Antal is, azonban a lány kikoszarazza. „Ki tudna engem úgy szeretni, hogy lángra lobbantsa a szívem, s ne fátyolt vonjon a szememre?” Rada azt a feltételt szabta szerelmének, Lojkónak, hogy az egész tábor szeme láttára, térden állva kérje meg a kezét, bizonyítva ezzel a lány felsőbbrendűségét. A térdelést azonban a cigány hagyományban megalázásnak tekintik. Lojko hatalmas szenvedélyét a lány iránt legyőzte a büszkesége. Lojko leszúrta a lányt, s miközben a haldoklót a karjában tartotta, a gyilkosság egyik tanúja, a lány apja, halálos késszúrással vett elégtételt rajta. A szerelmespár holtan roskad a földre.

A mozifilmet a premier évében, 1976-ban a Szovjetunióban közel 70 milliószor kölcsönözték ki, abban az évben ez volt a legnézettebb film. Ez minden idők 13. legnézettebb szovjet filmje, melyet közel 120 országban forgalmaztak. A megjelenéskor a

³⁵ *Табор уходит в небо*. Angolul: *Queen of the Gypsies*. <http://www.imdb.com/title/tt0073781/> (2017-09-06)

³⁶ „A néhol a modern kor embere számára talán vontatott és drámai kimenetelű sztoriból kitűnik, hogy a cigányok mennyire is a szabadság vándorai. Számukra a természet törvényei az irányadóak, és ha a sors úgy kívánja felvállalja bárkivel a konfliktusokat és a párbajt egyaránt, még ha az az életükbe kerül is.

A felcsendülő dallamok, a tarkabarka ruhák forgataga és az ellejtett táncok a kissé nehézkes mondanivalót némiképp könnyebben emészthetőbbé teszik. A kulturális sokszínűsége nyitottak kedvelni fogják!” Krupinca Mia:

Cigánysorsok a filmvásznon. *Viharsarki Kanapé*, 2015. április 13.

<http://viharsarkikanape.hu/2015/04/13/ciganyorsok-a-filmvasznon/> (2016-07-01)

³⁷ Magyarul I. Gorkij, Makszim: *Mezítábasok. Válogatott elbeszélések 1892–1897*.

<http://mek.niif.hu/03200/03299/03299.htm#1> (2017-09-06)

³⁸ Nem tévedés: az elbeszélésben helyesen két dd-vel, a filmben egy d-vel szerepel a főhősnő neve.

Szovjetuniót több a film címével azonos nevű együttes kezdte járni, s mindegyik azt hirdette, hogy a szólistája maga a film női főszereplője, aki természetesen nem is tudott arról, hogy egyszerre több helyszínen is cigánydalokat énekel.³⁹ Magyar felirattal 1977-ben, magyar szinkronnal 1981-ben volt először látható.

A két főszerepre a rendező nem cigányokat, hanem két moldáv színészt választott Svetlana Toma és Grigore Grigoriu személyében. Toma korábról ismerte a rendezőt, több közös filmet is forgattak,⁴⁰ azonban a színésznőt ez az alkotás emelte szédületes magasságokba, elnevezték többek között „a Szovjetunió első számú cigánylányának”, a szovjet filmmagazin pedig az év színésznőjének választotta. A színésznő később úgy emlékezett vissza, hogy ez volt életében a legnehezebb szerep: „mint mindig, a Kárpátokban forgattunk: por, forróság, cigányok mindenhol”. Toma volt Lotjanu első számú jelöltje a szerepre, azonban mégis részt kellett vennie a kétfordulós szereplőválogatáson. A forgatás után a színésznő megvásárolta a filmben használt ruháit, közte a nevezetes kézzel hímzett régi selyemkendőt. Lotjanu minden nap hajnalban ébresztette a stábot, mindig elégedetlen volt és folyamatosan ordibált, de nem öncélúan, hanem ez volt a rendezői módszere: állandóan feszültségben tartani a színészeket, amit aztán tovább adtak a filmvászon keresztül a közönségnek.⁴¹

A film fantasztikus látványt és hangzást tárt a közönség elé. A zenét a szintén moldáv származású Jevgenyij Doha szerezte, illetve válogatta, aki több mint kétszáz szovjet filmben működött közre.⁴² Doha és Lotjanu együtt járták a cigánytáborokat, és gyűjtötték a zenei anyagot. Az oroszul beszélő filmben a dalokat eredeti, cigány nyelven adták elő, fordítás és feliratozás nélkül. A táncok és a dalok előadásában az 1931-ben alapított moszkvai Romen Színház⁴³ művészei, valamint a kárpátaljai cigánykórus működött közre. Mindjárt a film elején felcsendül hibátlan magyar nyelven az *Alma a fa alatt nyári, piros alma* kezdetű magyar nóta, a helyi establishment mulatozása közben – magyaros ruhába öltözött férfiak és nők ülnek körül az asztalt és lengetik a borospoharakat éneklés közben. Egyikük, Bálint báró nem átallja megvenni a cigány lopott lovát. „Nagyságos uram, ilyen lovakat a Kárpátok egyik oldalán sem találni.” Ha nem venné meg, a lovakat tovább vinnék a szegedi vásárba. A magyar szinkronizált változatban is eredeti nyelven szerepelnek a dalok.

A film egyik leglátványosabb jelenete a tánc a mezőn, amelynek egy szerelmi párbeszédet kellett megjelenítenie. Lotjanu természetesen elégedetlen volt, Rada esetlenül mozgott, a cipője sarka folyton elakadt az egyenetlen talajban. A rendező utasítására a talajt kiegyenlítették, még pedig úgy, hogy a legfelsőbb földréteg alá egy acéllemezt

³⁹ *Табор уходит в небо*. http://www.vokrug.tv/product/show/Tabor_uhodit_v_nebo/ (2017-09-06)

⁴⁰ Állítólag a rendezőt és a színésznőt ugyanolyan összehétközhetetlen romantikus kapcsolat fűzte egymáshoz, mint a film főszereplőit. Tomát az állandó idegi feszültség annyira kimerítette, hogy egy ízben csapat-paport otthagytott, és Kárpátjáról visszautazott Moszkvába. Tíz nap múlva tért vissza, tartva attól, hogy időközben talán kirúgták a filmből, ám Lotjanu várt rá, csak akkor tört ki a vihar, amikor visszatért, a filmforgatás befejeztéig csak harmadik személyen keresztül érintkezett vele, de senki más nem játszhatta el a szerepet. История создания фильма Табор уходит в небо. <http://www.liveinternet.ru/users/4231626/post292954122/> (2017-09-06)

⁴¹ Крайнер, Анастасия: *Табор уходит в небо – цыганская песня о всепоглощающей страсти*. <http://www.nashfilm.ru/sovietkino/1480.html> (2017-09-06)

⁴² Дога, Евгений. http://www.vokrug.tv/person/show/Evgenii_Doga/; Евгений Дога: *Счастья вам, люди!* <http://1001material.ru/26589.html> (2016-07-01)

⁴³ A Romen Színház honlapja: <http://www.teatr-romen.ru/> (2016-07-01)

helyeztek. Lotjanu levétette a szereplőkkel a cipőt és a forráságban felhevült acéllemezen kellett eljárniuk a nevezetes felhevítő táncot.⁴⁴

A film „vihart” kavart jelenete: Rada a folyóparton, fürdésre készülve megmutatja csodás melleit, nem csak egyetlen pillanatra, hanem hosszú percekben keresztül pásztázza a kamera. Ez volt az első szovjet film, ahol meztelen női melleket lehetett látni. Zobar szeme láttára elkezdti egyenként levenni a többretegű szoknyát is, de az utolsónál megáll. A cigányok felháborodtak, hogy egy igazi cigány sosem meztelenkedik, a nyugati kritikák azonban szex-szimbólummá nyilvánították a hallatlanul bátor szovjet színésznőt.

Ugyancsak a cigányokhoz kapcsolódik Toma legizgalmasabb filmvetítés-élménye. Harkovban a cigányok kibérelték a mozitermet, ahol egész nap non stop játszották a filmet, kihordatták a székeket, a földön ülve nézték a filmet családotul, gyerekestül, mindenestül, közben ettek-ittak, ki-be járkáltak. A mozi igazgatója bejelentette a főszereplőt, aki személyesen megjelent a színen: befont hajjal, szemüvegben. A cigányok kifütyülték, nem hitték el, hogy ő Rada és megfenyegették az igazgatót, hogy beperlik.⁴⁵ Életszerű jelenet. A szovjet mozik erre a filmre, illetve az indiai filmekre mindig nagyszámú cigány közönséget vonzottak be. „... vetítésekor a pénztárnál szinte »emberölés« volt a jegyért.”⁴⁶

A film két fő helyszíne Vilnius volt – ahol a városi képek készültek, illetve Kárpátalja. Ökörmező környékén vették fel a cigányok átkelését a Kárpátokon, a film többi részét pedig Nagyszőlős környékén forgatták. Fontos szerepet kap a Tisza és jól felismerhetően feltűnnek a háttérben a nagyszőlősi nyalábvár romjai is.⁴⁷

A filmnek volt egy különleges szereplője is, aki két epizódban tűnik fel. A rendező a helyi benzinkúton véletlenül találkozott össze Joszif Hasznyukkal, a nagyszőlősi gyűjtővel, s ajánlotta fel neki az apró szerepet.⁴⁸ A film stáblistájában is fel van tüntetve a neve az epizódszereplők között. Hasznyuk 1961-ben kezdte el gyűjteni a világ úrhajósainak, állam- és kormányfőinek aláírásait. Több mint négyezres gyűjteményével 2012-ben bekerült az ukrain rekordok könyvébe.⁴⁹

5. A szovjet időszak filmjei egy letűnt kor különös világát idézik fel. A szovjet, de a mai ukrán sajtónyelvben is egyes írások időnként összetévesztik a Kárpátok két oldalát, így rosszul feltételezik, hol is forgatták az adott filmes alkotást, vagy melyik részére utalnak egy elejtett beszélgetés során. A Kárpátoktól „beljebb” területről nézve, különösen egy kommersz film esetében, „csekély” jelentősége van annak, hogy a helyszín „Zakarpartia” (Kárpátontúl, azaz: Kárpátalja), vagy „Prikarpattia” (Kárpát-mellék). De a történelmi filmekről sem a „valóságot” várjuk el, hanem az élményt. Kárpátalja egyfajta csehszlovák, szovjet, ma pedig

⁴⁴ Крайнер: *Табор уходит в небо...*, i. m.

⁴⁵ История создания фильма Табор уходит в небо.

<http://www.liveinternet.ru/users/4231626/post292954122/> (2017-09-06)

⁴⁶ Fischer Zsolt: A mozi alkonya? *Kárpátalja*, 2011. szeptember 23. 558. szám.

⁴⁷ Уманський, Олексій: 7 фільмів, знятих на Закарпатті, про які повинен знати кожен місцевий.

Varosh.Beta, 14 лютого 2013. <http://www.varosh.com.ua/mukachevo/post/kulturashow/7-filmiv-znyatih-na-zakarpartti-pro-yaki-povinen-znati-kozhen-miscevij#.VZUqksw-Uk> (2017-09-06)

⁴⁸ 7 фактов о фильмах, которые снимали на Закарпатье. <http://7dniv.info/lang-ru/7-facts/41007-7-faktiv-pro-fil-mi-yaki-znimali-na-zakarpartti.html> (2017-09-06)

⁴⁹ Гаснюк, Иосиф. <http://photo.unian.net/rus/detail/407875.html> (2017-09-06)

ukrán „Etyek”, amely képkockákon keresztül is sajátosan őrzi nemcsak egy kor, hanem egy régió sajátos színeit is.

Irodalom

- Fischer Zsolt 2011. A mozi alkonya? *Kárpátalja*, 2011. szeptember 23. 558. szám.
- Gorkij, Makszim. *Mezítlábasok. Válogatott elbeszélések 1892–1897*. <http://mek.niif.hu/03200/03299/03299.htm#1> (2017-09-06)
- Krupincza Mia 2015. Cigánysorsok a filmvászonon. *Viharsarki Kanapé*, 2015. április 13. <http://viharsarkikanape.hu/2015/04/13/ciganyorsok-a-filmvaszonon/> (2016-07-01)
- Stirlitz visszatér, és tudja. *Origo*, 2006.09.22. <http://www.origo.hu/teve/20060919stirlitz.html?pldx=2> (2016-07-01)
- 7 фактов о фильмах, которые снимали на Закарпатье. <http://7dniv.info/lang-ru/7-facts/41007-7-faktiv-pro-fil-mi-yaki-znimali-na-zakarpatti.html> (2017-09-06)
- Гаснюк, Иосиф. <http://photo.unian.net/rus/detail/407875.html> (2017-09-06)
- Грицищук, Тетяна: «Параджанов учив мене робити голуці з виноградного листя». *Gazeta.ua*, 2 березня 2012 р. http://gazeta.ua/articles/people-newspaper/_paradzhanov-uchiv-mene-robiti-golubci-z-vinogradnogo-listya/425142 (2017-09-06)
- Дворец Шенборнов. <http://otdyhaem.com.ua/zakarpatskaja/chinadiievo/dvorec-shenbornov.html> (2017-09-06)
- Дога, Евгений. http://www.vokrug.tv/person/show/Evgenii_Doga/; Евгений Дога: *Счастья вам, люди!* <http://1001material.ru/26589.html> (2016-07-01)
- Дочинець, Мирослав 2006. Українські сліди Висоцького. *Срібна Земля – Фест*, 6–12 квітня 2006 р.
- История создания фильма Табор уходит в небо. <http://www.liveinternet.ru/users/4231626/post292954122/> (2017-09-06)
- Крайнер, Анастасия. *Табор уходит в небо – цыганская песня о всепоглощающей страсти*. <http://www.nashfilm.ru/sovietkino/1480.html> (2017-09-06)
- Лотяну, Эмиль. <http://www.kino-teatr.ru/kino/director/post/18787/bio/> (2017-09-06)
- Новые фильмы: «Долина синих скал», «Кровавый рассвет». *Советский Экран*, 1957, №2.
- Панченко, Алекс – Денежка, Олег – Деркачев, Артем. 17 мгновений и 35 лет: фильм о Штирлице празднует юбилей. *Сегодня.ua*, 8 августа 2008 г. <http://www.webcitation.org/6HefiRp0B> (2017-09-06)
- Последний романтик советского кино Эмиль Лотяну. <http://1001material.ru/21563.html> (2017-09-06)
- Раззаков, Федор – Глоба, Павел 2011. *Знаменитые Водолеи*. Москва: Эксмо.
- Раззаков, Федор 1988. *Досье на звезд: правда, домыслы, сенсации. Кумиры всех поколений*. Москва: Эксмо-Пресс.
- Романюк, Лариса: *За часів СРСР із Закарпаття не вилізли зірки і режисери радянського кіно*. <http://ua-reporter.com/print/63925> (2017-06-01)
- Семнадцать мгновений весны*. <http://mgnoveniya.ru/> (2017-09-06)
- Советские художественные фильмы. Аннотированный каталог*. Том 2. Звуковые фильмы (1930–1957 гг.). Москва: Искусство, 1961.
- Супруненко, Олег. Володимир Висоцький: факти та міфи „закарпатського періоду”. *Закарпаття онлайн*, 6 серпня 2010 р. <http://zakarpattia.net.ua/News/71051-Volodymyr-Vysotskyi-fakty-ta-mify-zakarpatskoho-periodu-FOTO> (2017-09-06)
- Табор уходит в небо*. <http://www.imdb.com/title/tt0073781/> (2017-09-06)
- Табор уходит в небо*. http://www.vokrug.tv/product/show/Tabor_uhodit_v_nebo/ (2017-09-06)
- Уманський, Олексій: 7 фільмів, знятих на Закарпатті, про які повинен знати кожен місцевий. *Varosh.Beta*, 14 лютого 2013. <http://www.varosh.com.ua/mukachevo/post/kulturashow/7-filmiv-znyatih-na-zakarpatti-pro-yaki-povinen-znati-kozhen-miscevij#.VZUqkcsW-Uk> (2017-09-06)
- Уманський, Олексій 2010. *Небо, гори і кіно*. <https://vimeo.com/19698362> (2017-06-01)
- Федоров, Александр 2010. *Трансформации образа России на западном экране: от эпохи идеологической конфронтации (1946–1991) до современного этапа (1992–2010)*. Москва, Информация для всех.
- Цветная премьера Семнадцати мгновений весны – на телеканале «Россия». *Вести.Ru*, 30 апреля 2009. <http://www.vesti.ru/doc.html?id=281271&cid=1> (2016-07-01)
- Цыбульский, Марк. Висоцький і Закарпаття – до 70-річчя з дня народження поета. *Закарпаття онлайн*, 9 липня 2008 р. <http://zakarpattia.net.ua/News/24421-Vysotskyi-i-Zakarpattia---do-70-richchia-z-dnia-narodzhennia-poeta> (2017-09-06)

A kötet szerzői

Bárány Erzsébet, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék
Nyíregyházi Egyetem Kelet- és Közép-európai Kutatóközpont

Cserniczkó István, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont
Pannon Egyetem, Magyar és Alkalmazott Nyelvtudományi Intézet

Dudics Lakatos Katalin, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék

Fedinec Csilla, PhD

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, tudományos főmunkatárs

Gazdag Vilmos

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék
ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, doktorjelölt

Híres-László Kornélia

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont
Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola, doktorjelölt

Huszi Ilona, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék

Karmacsi Zoltán, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont

Kész Réka

Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Néprajzi Tanszék, néprajz-muzeológia szakos hallgató

Kontra Miklós, MTA doktora

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és
Károli Gáspár Református Egyetem, egyetemi tanár